

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

10

VILNIUS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
sostinė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2024

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethės universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos istorijos institutas

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovičų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-2.4-14)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale [ibiblioteka.lt](http://biblioteka.lt)

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2024

© Straipsnių autoriai, 2024

© Lietuvos istorijos institutas, 2024

ISBN 978-609-8314-50-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

Redaktorės žodis / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8

A Word from the Editor / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 13

VILNIUS – POLITINIO GYVENIMO CENTRAS

Mindaugas Šapoka

Vilniaus miestas praūžus karui ir marui (1710–1717 m.) . . . 20

Vilnius after the Outbreak of War and Pestilence (1710–1717). *Summary* . . . 35

Bernadetta Manyś

The Diary of Michał Kazimierz Radziwiłł ‘Rybeńko’ as a Source for the Study of the History of Vilnius . . . 36

Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraštis – Vilniaus istorijos tyrimų šaltinis.

Santrauka . . . 55

Andrej Macuk

Działalność koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapiehy na sejmikach w Wilnie w czasach panowania Augusta III . . . 56

Vilniaus koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos veikla Vilniaus seimeliuose valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 86

Domininkas Burba

Pacų giminės teisminiai procesai su Vilniaus vienuolynais XVIII amžiuje: būtų turinys, tendencijos ir eiga . . . 87

Trials of the Pacowie Family Against the Monasteries of Vilnius in the 18th Century:

Content, Trends and Course of the Cases. *Summary* . . . 106

Mariusz Machyňa

Garnizon Wileński wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach stanisławowskich (1764–1795). Wybrane elementy . . . 107

Vilniaus įgula Stanislovo Augusto epochoje. *Santrauka* . . . 125

Robertas Jurgaitis

1794 m. vasario 3–7 d. Vilniaus tribunolinio seimelio veikla: vienos sesijos istorija . . . 126

Activities of the Vilnius Tribunal Dietine of 3–7 February 1794: History of One Session.

Summary . . . 142

MIESTAS IR MIESTIEČIAI

Mindaugas Klovas

The Debts of the City of Vilnius in the Second Half of the 18th Century . . . 146
Vilniaus miesto skolos XVIII a. antrojoje pusėje. *Santrauka* . . . 168

Violeta Pansevič

Vilniaus miestiečių požiūris į vaikų edukaciją XVIII a. . . . 170
Attitudes of Vilnius Burghers to Children's Education in the 18th Century. *Summary* . . . 184

Rūta Miškinytė

Elgetos Vilniaus visuomenėje XVIII a. . . . 186
Beggars in 18th-Century Vilnius Society. *Summary* . . . 211

VILNIUS – KULTŪROS ŠVIESULYS

Janina Kamińska

Wileńskie instytucje kształcenia i wychowania drugiej połowy
XVIII wieku . . . 214
Vilniaus mokymo ir lavinimo institucijos XVIII a. antrojoje pusėje. *Santrauka* . . . 227

Ewa Kula

Wileńscy ekszezuici w służbie Komisji Edukacji Narodowej . . . 228
Vilniaus eksjėzuitai Tautinės edukacinės komisijos tarnyboje. *Santrauka* . . . 244

Ina Kažuro

A Book Engraving as a Source for Studying the History of Vilnius
University . . . 245
Knygos graviūra kaip Vilniaus universiteto istorijos tyrimų šaltinis. *Santrauka* . . . 264

VILNIAUS VARDAI IR VEIDAI

Rūta Janonienė

Gimęs Ukrainoje, tapęs vilniečiu: dailininkas Konstantinas Otoselskis . . . 266
Born in Ukraine – Becoming an Inhabitant of Vilnius: Artist Konstanty Ottosielski.
Summary . . . 280

Paulina Paul

Koncepcja oświeceniowego muzeum w działalności naukowej i pedagogicznej
ks. Stanisława Bonifaca Jundziłła . . . 281
Apšvietos muziejaus samprata mokslinėje ir pedagoginėje kunigo Stanislovo Bonifaco
Jundzilo veikloje. *Santrauka* . . . 298

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Mindaugas Šapoka. *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. ISBN 978-609-8183-88-7 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 300*

Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai. Tarptautinės parodos katalogas / Between Presence and Memory. Historic Images of the Vilnius Castles. International Exhibition Catalogue. Katalogo sudarytojai / Catalogue compilers Vydas Dolinskas, Rita Lelekauskaitė-Karliienė, Gabija Tubelevičiūtė, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2024. – 384 p. ISBN 978-609-8061-90-1 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 307*

Paweł Zając OMI. *Stanisław Konarski przed Świętym Oficjum (1769–1771)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2023. – 851 p. ISBN 978-83-232-4190-4 (spausdintas), ISBN 978-83-232-4191-1 (internetinis) / *Robertas Jurgaitis ... 315*

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 338

***Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai. Tarptautinės parodos katalogas / Between Presence and Memory. Historic Images of the Vilnius Castles. International Exhibition Catalogue. Katalogo sudarytojai / Catalogue compilers* Vydas Dolinskas, Rita Lelekauskaitė-Karlienė, Gabija Tubelevičiūtė, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2024. – 384 p. ISBN 978-609-8061-90-1**

Istorinės aplinkybės lėmė, kad turtingą istoriją menanti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė negali didžiuotis Ankstyvųjų naujųjų laikų kartografijos ir kitų vizualinių šaltinių paveldo gausa. Išlikę kartografiniai šaltiniai skurdžiai liudija XVIII a. antrosios pusės Vilniaus miesto plėtrą¹, o negausi ikonografija tik fragmentiškai pristato miesto gyvenimo kasdienybę². Vėlesnei Vilniaus ikonografinių šaltinių raidai neabejotinos įtakos turėjo ir tai, kad XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje Lietuvos valstybingumo simbolis – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rezidencija Vilniaus Žemutinėje pilyje – buvo nušluota nuo žemės paviršiaus. Tačiau net ir praradimų akivaizdoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų architektūros objektas iškilo kaip svarbus valstybinės tapatybės ir istorinės atminties atributas, o Vilniaus pilių vaizdų daugiausia buvo sukurta būtent valstybingumo netekties laikotarpiu.

2024 m. išleistame Vilniaus pilių ikonografijai skirtame Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų leidinyje – moksliniame tarptautinės parodos kataloge *Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai* – pristatomi bemaž visi istorikų ir muziejininkų kruopščiai surinkti žinomi išlikę Vilniaus pilių vaizdai, eksponuoti 2023 m. rudenį Valdovų rūmų muziejuje surengtoje parodoje. Tai Vilniaus miesto panoraminiai vaizdai, planai, žemėlapiai, akvarelės, grafikos darbai, fotografijos, atvirukai.

Parodos leidinį – knygą *Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai* sudaro įvadiniai parodos rengėjų ir globėjų žodžiai, katalogo struktūros principus pristatantis parodos kuratorių straipsnis, knygos „Tekstų“ dalis, kurioje skelbiami du mokslo darbai, teminiu ir chronologiniu aspektais apžvelgiantys Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų ir kitų Vilniaus pilių statinių vaizdavimą ikonografi-

1 Plg. Inga Ilarienė, Trys žemėlapiai, reprezentuojantys Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę: iš kartografinės ir ikonografinės medžiagos paieškų Drezdene ir Berlyne, in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, sudarė Liudas Glemža, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2007, p. 351–382.

2 Apie Vilniaus priešinius plačiau žr. Rūta Janonienė, Apie oberbombardyro Vaitiekiaus Ivaškevičiaus 1791 m. Vilniaus piešinį, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 6: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Personalijos. Idėjos. Refleksijos*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020, p. 323–334.

niuose šaltiniuose nuo XIV a. pabaigos iki XX a. pabaigos, bei „Katalogo“ dalis, kurioje publikuojama beveik 200 parodos eksponatų vaizdų ir jų anotacijų.

Kataloginė leidinio dalis suskirstyta į penkis skyrius, atitinkančius parodos teminius blokus: I. „Topografija. Vilniaus pilys planuose ir panoramose“, II. „Būtis. Vilniaus pilys senojoje ikonografijoje“, III. „Gyvastis. Vilniaus pilys romantikų vizijose“, IV. „(Iš)trynimai. Istorinio kraštovaizdžio naikinimas“, V. „Su(si)gražinimas. Atkūrimo idėjos ir planai“.

Šioje knygos apžvalgoje susitelksime į aštuonioliktojo šimtmečio Vilniaus istorijai svarbias įžvalgas ir atradimus, pristatomus aptariamame leidinyje. Mokslinę katalogo vertę išryškina knygos „Tekstų“ dalis. Joje publikuojama Rūtos Janonienės studija „Tarp dokumentikos ir fantazijos: keli žvilgsniai į Vilniaus pilių ikonografiją“ (p. 32–63), skaitytoją intriguoja ne tik senuosiuose miesto planuose ir panoramose užfiksuotų Vilniaus pilių aptarimu, reikšmingai papildančiu ir praturtinančiu ankstesnėje šios temos publikacijoje autorės paskelbtas išvadas³, bet ir nauju žvilgsniu į XVIII a. ikonografinius Vilniaus šaltinius bei jų interpretacija.

Studijos poskyryje, skirtame XVIII a. pabaigos Vilniaus miesto planams, R. Janonienė atkreipia dėmesį į XVIII a. pabaigoje, vykdant Abiejų Tautų Respublikos padalijimus, sukurtus planus, kuriuose užfiksuotas dar egzistuojantis pilių kompleksas. Šie planai buvo sukurti tiek vietinių, tiek rusų topografų, kartografų ar inžinierių ir naudoti įvairioms reikmėms. Vienas iš tiksliausių planų – Krokuvoje, Kunigaikščių Čartoriskų bibliotekos rinkiniuose, saugomas Vilniaus pilininko (lenk. *horodniczy*) jurisdikcijos planas (pranc. *Plan de Horodnica a Vilna*), sukurtas architekto Lauryno Gucevičiaus (1753–1798), galbūt talkinant mokiniais. Šis Vilniaus ikonografinis šaltinis jau yra sulaukęs atidaus Birutės Rūtos Vitkauskienės dėmesio ir datuojamas 1792–1797 m.⁴ Tai vienas vertingiausių planų dėl jame preciziškai pažymėtų objektų. Plane užfiksuoti Žemutinės pilies teritoriją supusios gynybinės sienos bei bokštai, taip pat punktyrinėmis linijomis nurodyti tuo metu jau nebeegzistavę statiniai. R. Janonienė plačiau aptaria plane pažymėtą senąją valdovų rezidencijos oficiną (vėliau – Naująjį arsenalą), plane vadinamą invalidų namais. Remdamasi Lietuvos kanclerio kunigaikščio Aleksandro Mykolo Sapiegos dvaro architektui Johanui Samueliui Bekerui (*Johann Samuel Becker*) priskiriamu invalidų namų projektu ir jo pristatymu Vilniaus klasicizmui skirtos parodos kataloge⁵, taip pat atsižvelgdama į ankstesniosios temos istoriografijos teikiamus duomenis⁶, autorė Naujojo arsenalo

3 Rūta Janonienė, XVI–XIX a. Vilniaus Žemutinės pilies ikonografiniai šaltiniai, in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, sudarė Raimonda Ragauskienė, Vilnius: Pilių tyrimų centras „Lietuvos pilys“, 2006, p. 11–43.

4 *Vilniaus miesto planai*, sudarė Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 268.

5 *Vilniaus klasicizmas. Parodos katalogas*, sudarė Elžbieta Charazińska, Ryszard Bobrow, Ewa Mücke-Broniarek, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2000, p. 115.

6 Žr. Napoleonas Kitkauskas, *Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 39;

pastato rekonstrukcijos darbus datuoja 1785 metais, kartu pažymėdama, kad „iš tiesų nežinoma, kiek projekto buvo spėta įgyvendinti ir ar darbo proceso metu projektas nekeistas. L. Gucevičiaus plane pastatas pavaizduotas kaip išilgintas, beveik taisyklingas stačiakampis su šiaurinėje pusėje išsikišančiu Tvardovskio bokštu. Netrukus Vilniaus vaivada kunigaikštis Mykolas Kazimieras Oginskis (1728–1800) pastatą rekonstravo, po 1795 m. pastatas vadintas Oginskio kareivinėmis, o XIX a. pradžioje paverstas Naujuoju arsenalu“ (p. 45). Pastebėsime, kad architektūros tyrinėtojų rekonstruotą senosios valdovų rezidencijos oficinios perstatymo į invalidų namus istorinį pasakojimą naujais duomenimis ir faktinėmis detalėmis papildė pastarųjų dešimtmečių istorikų tyrimai, skirti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karo komisijos veiklai⁷. Iš karo istoriko Valdo Rakučio darbų sužinome, kad karių, tarnyboje praleidusių didžiąją gyvenimo dalį ir netekusių sveikatos, išlaikymo problema buvo pradėta spręsti tik po Abiejų Tautų Respublikos valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio dvaro grupuotės inicijuotos kariuomenės administravimo reformos. Iki tol karo veteranais rūpindavosi kariuomenės dalinių šefai. Jie suteikdavo veteranams nedidelius žemės plotus savo valdose ar išlaikydavo buvusius karius kitais būdais. 1764 m. įsteigta Lietuvos karo komisija šią problemą ėmė spręsti modernesniais metodais: 1765 m. kovą buvo priimtas nutarimas dėl senatvės pensijos sistemos įvedimo bei pradėta invalidų namų, dar vadintų Oginskio kareivinėmis, statyba-rekonstrukcija. Šiai rekonstrukcijai iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės biudžeto kasmet skirta po 20 tūkst. auksinų⁸. Yra žinoma, kad invalidų namų statybai (įrengimui) Karo komisija prašė valdovo suteikti apgriuvusių Vilniaus Žemutinės pilies oficiną⁹. 1765 m. liepos 29 d. Stanislovas Augustas Poniatovskis patenkino Karo komisijos prašymą¹⁰, o komisijos archyvine saugoma finansinė dokumentacija rodo, kad jau 1766 m. invalidų namų statybos darbai buvo pradėti finansuoti iš Abiejų Tautų Respublikos Seimo Lietuvos kariuomenei numatytos 46 tūkst. auksinų sumos¹¹. Nuo 1767 m. vasario iki 1771 m.

Idem, *Vilniaus pilys: istorija, statyba, architektūra*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012 (2-oji pataisyta ir papildyta laida).

7 Plačiau žr. Valdas Rakutis, LDK kariuomenė Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792), Vilnius: Vaga, 2001; Idem, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės kasdieninio gyvenimo standartai 1764–1788 m., in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 4: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė. Kasdienybės istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 198–217; Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Liudas Glemža, Robertas Jurgaitis, Valdas Rakutis, Eduardas Brusokas, *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.

8 Valdas Rakutis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės kasdieninio gyvenimo standartai 1764–1788 m., p. 210–211.

9 *Ibid.*, p. 211.

10 *Ibid.*

11 Valdas Rakutis, 1764 m. vykdomosios valdžios reforma karybos srityje ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karo komisija, in: Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Liudas Glemža, Robertas Jurgaitis, Eduardas Brusokas, *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, p. 154.

birželio invalidų namų statybai buvo skirta 41 150 auksinų¹². 1768 m. Lietuvos didžiuoju etmonu tapęs Vilniaus vaivada Mykolas Kazimieras Oginskis ir toliau siekė Vakarų Europos pavyzdžiu modernizuoti Lietuvos kariuomenę ir karių aprūpinimą, tačiau, kaip teigia V. Rakutis, „vadinamosios Oginskio kareivinės, XIX a. pradėtos vadinti Naujuoju arsenalu“, Ketverių metų seimo laikotarpiu dar tebebuvo „nebaigti statyti, tinkamai neįrengti invalidų namai“¹³. Vilniuje nuolat dislokuotas artilerijos korpusas glaudėsi gyventojų namuose ir trobose¹⁴. Taigi, tikėtina, kad invalidų namų projektas buvo įgyvendinamas keliais etapais, tačiau jo pradžia neabejotinai yra ankstesnė nei 1785-ieji ir siekia 1765 metus.

Apžvelgdama paskutiniųjų Abiejų Tautų Respublikos egzistavimo dešimtmečių Vilniaus planus, R. Janonienė taip pat pastebi, kad „išliko keletas kitų XVIII a. pabaigos Vilniaus miesto planų. Net šeši šio laikotarpio planai yra saugomi Maskvoje esančiame Valstybiniame karo istorijos archyve“ (p. 46). Autorė glaustai pristato minėtuose planuose užfiksuotą Vilniaus pilių topografijos kismą, tačiau, nedisponuodama šaltinių originalais, plačiau šių dokumentų nekomentuoja, jų nepublikuoja. Tokią autorės poziciją galima sieti su sąmoningu apsisprendimu Rusijos karo prieš Ukrainą laikotarpiu nepalaikyti jokių kontaktų su valstybės agresorės institucijomis, nesikreipiant į jas jokiais klausimais, tarp jų – ir dėl skaitmeninių vaizdų ar teisių naudoti šiuos vaizdus suteikimo.

Skaitytojas, norintis plačiau susipažinti su XIX a. pradžios Vilniaus miesto topografija ir kartografija, tai gali padaryti paėmęs kitą leidinį – solidžią Karolinos Glinkos ir Birutės Rūtos Vitkauskienės parengtą knygą *Atrastas Vilnius. Kartografiniai ir sociotopografiniai miesto maketo šaltiniai*, kurią Vilniaus 700-mečio proga išleido Lietuvos nacionalinis muziejus¹⁵. Šiame veikale analizuojamas 1834 metais datuojamas Vilniaus miesto pastatų fasadų piešinių rinkinys. Paminėtina ir tai, kad šiam 1834 metų Vilniaus miesto planui buvo skirtas ir specialus Lietuvos nacionalinio muziejaus projektas – paviljonas „Vilnius prieš 200 metų“, kuriame pristatytas pagal archyvinę medžiagą atkurtas Vilniaus miesto maketas, šiandien eksponuojamas lankytojams atvertame Lietuvos nacionalinio muziejaus Pilininko name¹⁶.

Tačiau grįžkime prie R. Janonienės studijoje „Tarp dokumentikos ir fantazijos: keli žvilgsniai į Vilniaus pilių ikonografiją“ analizuojamo 1792–1797 m. L. Gu-

12 Idem, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerija Vilniaus arsenale 1764–1792 m., in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, sudarė Liudas Glemža, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2007, p. 123 (66 nuoroda).

13 Idem, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės kasdieninio gyvenimo standartai 1764–1788 m., p. 207 (33 nuoroda).

14 *Ibid.*

15 *Atrastas Vilnius. Kartografiniai ir sociotopografiniai miesto maketo šaltiniai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2023.

16 Paviljonas „Vilnius prieš 200 metų“. Miestas, kurio nerasi *Google*, prieiga per internetą: <https://lnm.lt/renginiai/paviljonas-vilnius-pries-200-metu/> [žiūrėta 2024 09 02].

cevičiaus sukurto Vilniaus miesto plano. Autorė atkreipia dėmesį į pietrytiniame L. Gucevičiaus plano kampe pažymėtą Sereikiškių teritoriją ir pieštuku nežymiai užrašytą Botanikos sodo pavadinimą. Mokslininkė pastebi, kad Lietuvos vyriausiosios mokyklos Botanikos sodui numatytoje pilininko jurisdikcijos teritorijoje 1787 m. buvo pradėta supirkinėti žemė, bet dėl įvairių aplinkybių konkretūs sodo perkėlimo darbai užsitęsė (p. 35). Ši, rodos, marginalinė plano aptarimo detalė ne tik iliustruoja Vilniaus pilių teritorijos „įveiklinimo“ kaitą XVIII a. pabaigoje, papildo duomenis apie Vilniaus, kaip mokslo centro, raidą, bet ir rodo Lietuvos vyriausiosios mokyklos gamtininkų idėjos išplėsti Botanikos sodą recepciją to meto visuomenėje. Šiuos procesus šiuolaikinėje historiografijoje plačiau atskleidžia mokslo istorikų darbai, skirti profesorių Johano Georgo Adomo Forsterio, Ferdinando Spiznagelio ir Stanislovo Bonifaco Jundzilo veiklai Vilniuje, naujais kontekstais papildantys ikišiolines žinias apie Botanikos sodo steigimą¹⁷. Iš Silvos Žilinskaitės ir Audriaus Skridailos darbų sužinome, kad profesoriaus G. Forsterio pastangomis 1787 m. Botanikos sodui buvo nupirkti du nauji žemės sklypai Pilies kalno papėdėje: 504 posesija su mūriniu nameliu ir dviejų aukštų namu (dabar – Barboros Radvilaitės g. 4, 6) ir posesija Nr. 505¹⁸. Pirmuosius darbus sodui perkelti į naująjį sklypą pradėjo profesorius F. Spiznagelis¹⁹, o nuo 1797 m. juos tęsė S. B. Jundzilas²⁰. Botanikos sodas iš Medicinos kolegijos kiemelio (dabar – Pilies g. 22) į sklypą Sereikiškių parke buvo perkeltas 1799 m.²¹ Sodo teritorija pamažu didėjo perkant ar gaunant dovanų naujus sklypus. 1801 m. Botanikos sodo sklypo plotas padidėjo iki 2,3 ha, o iki 1815 m. sodo ansamblis buvo visiškai baigtas ir aptvertas²².

R. Janonienė nauju žvilgsniu pažvelgia ir į Pranciškaus Smuglevičiaus akvarelėse užfiksuotas Vilniaus pilis. Autorės nuomone, tai yra vieni meniškiausių dar stovinčių rūmų vaizdai, Pranciškaus Smuglevičiaus sukurti kunigaikščio Adomo Kazimiero Čartoriskio užsakymu (p. 47). Tačiau juos, kaip ikonografinį šaltinį, „reikia vertinti apdairiai, atsižvelgiant į tai, kad dokumentinį tikslumą kai kuriais atvejais dailininkas galėjo paaukoti dėl meninio vaizdingumo“ (p. 48). Lyginama P. Smuglevičiaus pavaizduotą Valdovų rūmų fragmentą su dokumentiškai

17 Silva Žilinskaitė, Audrius Skridaila, Vilniaus universiteto Botanikos sodas nuo 1781 m. iki šių dienų: keletas sodo istorijos štrichų, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 88–89; *Sodai: tradicijos, įvaizdžiai, simboliai Lietuvos kultūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2018, p. 263–277.

18 *Ibid.*, p. 264.

19 Audrius Skridaila, Vilniaus universiteto Botanikos sodas įvairiais istoriniais laikotarpiais, jo veikla ir indėlis į krašto floros tyrimus bei jos išsaugojimą, prieiga per internetą: <https://www1004.vu.lt/apie-mus/istorija/vilniaus-universiteto-botanikos-sodas-%C4%AFvairiais-istoriniais-laikotarpiais-jo-veila-ir-ind%C4%97lis-%C4%AFkra%C5%A1to-floros-tyrimus-bei-jos-10-C5%A1saugojim%C4%85> [žiūrėta 2024 09 05].

20 Silva Žilinskaitė, Audrius Skridaila, Vilniaus universiteto botanikos sodas nuo 1781 m. iki šių dienų: keletas sodo istorijos štrichų, p. 265.

21 *Ibid.*

22 *Ibid.*, p. 264–265.

patikimu rūmų vaizdu, R. Janonienė pastebi išdėstytų langų ertmių ir realaus jų skaičiaus skirtumus, rūmų konfiguracijos neatitikimus (p. 48), kuriuos piešdamas dailininkas, mokslininkės vertinimu, „nutolo nuo dokumentinio tikslumo ir, remdamasis piešiniais iš natūros, sukūrė įtaigų, meniškai vientisą, tačiau faktiškai netikslų vaizdą. [...] P. Smuglevičiaus akvarelėse aiškiai juntamas dailininko, o ne architekto požiūris – siekiama perteikti vaizdo įspūdį, o ne tikslų pastato brėžinį“ (p. 49). Svarbu ir tai, kad, remdamasi P. Smuglevičiaus piešiniuose pavaizduotų pastatų – Katedros ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo – rekonstrukcijų chronologine analize, autorė patikslina šių piešinių sukūrimo datą ir pagrįstai teigia, kad P. Smuglevičiaus akvarelių ciklas buvo sukurtas XVIII a. paskutiniame dešimtmetyje, tarp 1792–1798 metų. Autorės išvadą sustiprina ir pastaba, kad kunigaikštis Adomas Kazimieras Čartoriskis, Vilniaus vaizdų ciklo užsakovas, iki 1794 m. buvo itin pasinėręs į politinę veiklą, be to, gana retai gyveno Lenkijoje. Tik XVIII a. paskutinį dešimtmetį jis labiau susidomėjo kultūrine Vilniaus universiteto veikla, meno kūrinių kolekcijos kaupimu (p. 51).

Aptardama Pietro de Rosio Vilniaus pilių piešinius ir jų kartotes, R. Janonienė suabejoja iki šiol istoriografijoje Martynui Knakfusui priskirto Žemutinės pilies Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų be aplinkinių statinių vaizdo autoryste ir šį kūrinių yra linkusi priskirti architektui Laurynui Gucevičiui. Mokslininkė savo hipotezę grindžia palyginamąja įrašo piešinyje ir užrašų ant L. Gucevičiui priskiriamo Vilniaus pilių teritorijos plano rašysenos analize (p. 56). Nepaisant šios hipotezės, leidinio sudarytojai, „Katalogo“ dalyje publikuodami aptariamą piešinį „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai iš pietryčių pusės“, kaip galimus autorius nurodo ne tik Martyną Knakfusą ir Lauryną Gucevičių, bet ir Joną Rustemą (žr. p. 170–171). Kodėl anotuojant Kunigaikščių Čartoriskių bibliotekos rinkiniuose saugomą piešinį²³ nurodytos trijų galimų autorių pavardės, aptariamoje publikacijoje nėra paaiškinta.

XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Vilniaus ikonografijai svarbių įžvalgų pateikiama ir Ritos Lelekauskaitės-Karlienės bei Gabijos Tubelevičiūtės straipsnyje „Nuo sunaikinimo iki atkūrimo: du Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų nebūties šimtmečiai“ (p. 64–85). Pasakojimą apie XIX ir XX a. Vilniaus pilių ikonografiją autorės pradeda nuo glaustos Žemutinės pilies situacijos XVIII a. antrojoje pusėje pristatymo. Remdamosi lietuvių istoriografijos įdirbiu (Felikso Sliesoriūno, Mečislavo Jučo ir Napoleono Kitkausko darbais), autorės pažymi, kad „1766 m. Respublikos Seime nutarta pilių teritorijoje buvusius pastatus, kaip ir Valdovų rūmus, išnuomoti, o jau paskutiniiais XVIII a. dešimtmečiais pilių teritorijoje gyveno apie 50 šeimų, jų gyvenamos valdos valdovų rezidencijoje pažymėtos ir vadinamajame prancūziškajame, arba Vilniaus pilininko jurisdikos, plane“

23 Biblioteka Książąt Czartoryskich – Muzeum Narodowe w Krakowie, MNK XV Rr. 491.

(p. 64). Prisimintina, kad Vilniaus pilininko jurisdikos plane pažymėtų posesijų gyventojų socialiniam portretui specialų tyrimą yra skyręs Domininkas Burba²⁴. Šis tyrimas atskleidė, kad Vilniaus Žemutinės pilies rezidenciniuose rūmuose XVIII a. pabaigoje buvo 26 posesijos (dvareliai, butai ir lūšnos), kurių numeracija Vilniaus liustracijos dokumentuose – nuo 465 iki 490 posesijos. Tačiau ne visą laiką visi būstai buvo gyvenami. D. Burbos sudarytos mokesčių lentelės rodo, kad visos Vilniaus Žemutinės pilies rezidencinių rūmų posesijos buvo gyvenamos tik 1790–1797 m.²⁵ Tuo tarpu 1789 m. Vilniaus pilininko jurisdikos gyventojų kambaros ir žemės mokesčių lentelėje įrašytos tik 13-os posesijų savininkų pavardės²⁶, o 1798 m. kareivių mokesčių nepriemokos sąrašė – 18 savininkų pavardės²⁷. Rūmuose įsteigti būstai nebuvo prestižiniai, jų išlaikymas nereikalavo daug pajamų, nors jų savininkai, kaip atskleidė D. Burba, buvo bajorai ir miestiečiai.

XVIII a. Vilniaus pilių istorijos pasakojimą aptariamoje knygoje *Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai* R. Lelekauskaitė-Karlienė ir G. Tubelevičiūtė užbaigia glaustais faktais apie tai, kad „Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai pradėti griauti 1799 m. civilinio gubernatoriaus Ivano Fryzelio (*Hans Friesel*) įsakymu. Rūmus nugriauti iki pamatų ir išlyginti jų teritoriją sutiko Kremenčuko pirklys Moisiejus Sluckis. 1802 m. Vilniaus magistratas dar bandė protestuoti dėl pastato nugriovimo, tačiau gerokai per vėlai“ (p. 64). Remdamosi istoriografija, Žemutinės pilies rūmų nugriovimą autorės datuoja 1802 metais. Taip pat atkreipia dėmesį ir į tai, kad sutartyje su pirkliu M. Sluckiu buvo nurodyta 15 procentų plytų perduoti miesto išdui. Tad dalis jų greičiausiai buvo išparduotos, o likusios plytos perduotos universiteto Botanikos sodui – iš jų sode pastatyti didžiojo šiltnamio pamatai ir sienos. Taip „iš Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų išliko tik rytinio korpuso šiaurinė dalis, ją įsigijo ir rekonstravo pirklys Abraomas Šliosbergas (*Abraham Schlossberg*)“ (p. 66).

Aptardamos Vilniaus pilių vaizdavimą XIX a. pradžios ikonografijoje, autorės susitelkia į Vilniaus gimnazijos mokinių Jono Kunickio (*Jan Kunicki*) ir Juozapo Senkevičiaus (*Józef Senkiewicz*) parengtus planus, kuriuose aiškiai matomi tuo metu dar stovėję Žemutinės pilies statiniai: Pilies vartai, Vilniaus pilies ir žemės teismų rūmai, iškilę 1786 m., varpinė, greta jos kunigų emeritų namai, Katedros šiaurinėje pusėje pavaizduoti vikarų namai ir XVII a. pabaigoje statyti vyskupo Eustachijaus Katavičiaus rūmai, kuriuose gyveno Katedros prelatai ir kanauninkai. R. Lelekauskaitė-Karlienė ir G. Tubelevičiūtė atkreipia dėmesį į tai, kad ryškiausiai XIX a. pradžios Vilniaus planuose pažymėta nugriautų Lietuvos

24 Domininkas Burba, Vilniaus Žemutinės pilies rezidencinių rūmų gyventojų socialinis portretas 1766–1799 m., in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, p. 140–158.

25 *Ibid.*, p. 156.

26 *Ibid.*, p. 155.

27 *Ibid.*, p. 157.

didžiųjų kunigaikščių rūmų teritorija – jų vietoje vaizduojamas tuščias laukas, o greta matomas iš rūmų rytinio korpuso perstatytas pastatas (p. 67). Būtent čia, nugriautų Valdovų rūmų teritorijoje, XIX a. pradžioje buvo įrengta prekyvietė, iškilo mediniai gyvenamieji namai. Neužstatytas liko tik buvusių rūmų kiemas (p. 68).

R. Lelekauskaitės-Karlienės ir G. Tubelevičiūtės aptariami perspektyviniai Vilniaus planai ne tik fiksuoja istorinės Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencijos Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje gyvavimo pabaigą, bet kartu yra savotiškas vizualus tiltas iš pilių *būties* į jų *nebūties* laikotarpį, kuriame užgimė daugybė nebeegzistuojančios valdovų rezidencijos vizijų, gaivinusių tautos atmintį daugiau nei 200 metų.

Apibendrinami galime teigti, kad parodos katalogas *Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai* – puikus ikonografinis šaltinis, nauju rakursu atveriantis ir skaitytojams pristatantis Lietuvos sostinės Vilniaus istoriją Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais bei Vilniaus pilių, kaip valstybingumo simbolio, gyvybingumą istorinėje atmintyje. Knyga suteikia naujos informacijos ir XVIII amžiaus Vilniaus istorijai, kuriai yra dedikuojamas 10-asis *XVIII amžiaus studijų* tomas.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas *smigelskyte.stukiene@gmail.com*

ORCID: 0000-0002-3361-4151